

Minne vie kieltenopetuksen tie? – kansalaisten käsityksiä kielistä ja kieltenopetuksesta

Nelli Miettinen

Riittääkö pelkkä englannin kielen osaaminen nykyajan maailmankansalaiselle? Mikä on ruotsin opetuksen tulevaisuus Suomessa? Pitäisikö kieliä opettaa ensisijaisesti puhumisen vai kieliopin kautta? Vastauksia näihin ja muihin kielikysymyksiin tarjoaa Yle Uutisten verkkosivuilla huhtikuun 2015 lopussa puhjennut keskustelu siitä, miten kieliä pitäisi opettaa koulussa. Värikkäitä mielipiteitä kirvoittanut verkkokeskustelu pohjaa alun perin uutisointiin tutkimushankkeesta, jossa kartoitettiin päiväkotikäisten lasten kielikäsitteitä. Tutkimusta on ollut toteuttamassa Kieliverkoston lisäksi Vaasan yliopisto ja Jyväskylän yliopiston kielten laitos. Lehden tässä numerossa Anu Palojärvi valaisee tutkimusta tarkemmin. Tässä artikkelissa pureudutaan kuitenkin Ylen verkkokeskustelun avulla siihen, mitä kieliä kansalaisten mielestä Suomen kouluissa pitäisi opettaa, miksi juuri näitä kieliä ja millä tavoin.

Kielet ovat jokaisen ihmisen arjessa läsnä koko ajan – oli kyse sitten kirjan lukemisesta, työpaikan palaverista tai etelän lomamatkasta. Kieliä opiskellaan formaalin oppimisen kautta koulussa, mutta myös monissa muissa epämuodollisemmissa konteksteissa. Kieltenopetukseen halutaan panostaa tulevaisuudessa yhä enemmän myös valtakunnallisella tasolla. Keväällä 2015 valitun hallituksen strategisessa ohjelmassa todetaankin osaamiseen ja koulutukseen liittyen, että kieltenopiskelua lisätään ja monipuolistetaan esimerkiksi aloittamalla alueellinen kokeilu kielivalikoiman laajentamiseksi ja vieraan kielen opiskelun aloittamiseksi jo ensimmäisellä luokalla (Ratkaisujen Suomi 2015, 17). Mitä kieltenopetuksen muutoshalukkuudella

todellisuudessa tarkoitetaan, ratkennee lähitulevaisuudessa.

Koska kielillä on merkittävä rooli niin yksilön kuin ympäröivän yhteiskunnankin kannalta, kielet ja niiden käyttö herättävät tunteita. Yle Uutisten verkkokeskustelu on oiva esimerkki tästä, sillä noin viikon aikana keskustelu keräsi satakunta kommenttia kieliin liittyen. Kielenkäyttökontekstina verkkokeskustelu tarjoaa myös anonymiteetin avulla keskustelijoille helpon tilaisuuden lietsoa keskustelua ja jopa mahdollistaa loukkaavan kielenkäytön (Levmore 2010, 53). Ylen keskustelussa mahdollisesti kärkevätkin kommentit kuitenkin kohdistuvat lähtökohtaisesti asioihin, eivät ihmisiin. Vaikka ihmiset kuitenkin saattavat laukoa ajatuksiaan holtittomasti nimimerkin suojassa, suhteellisen kattava otos kansalaisten kommentteja paljastaa osaltaan sen, millaisia ajatuksia ja mielipiteitä kieliin, niiden opettamiseen ja oppimiseen sekä käyttöön liitetään.

Kielten opettaminen ja oppiminen kulkevat käsi kädessä

Erilaisia tapoja opettaa kieliä on vähintään yhtä monta kuin on opettajaakin. Sama pätee oppijoihin: jos toiselle toimii kielen opiskelu ensisijaisesti kieliopin kautta, arvostaa toinen puhumista ja kielen käyttämistä luonnollisessa ympäristössä. Vaikka opetustavat ovat muuttuneet vuosien saatossa, ei yhtä oikeaa tapaa opettaa liene olemassakaan. Moni kuitenkin muistaa katkerasti, kuinka ennen vanhaan kielten oppitunneilla oli kartettava virheitä viimeiseen asti. Into kielen oppimiseen on saattanut rapistua turhan jyrkän opetustyylin takia.

"Muistan kouluajoilta kuinka vieraita kieliä (englanti, saksa) tartuttiin joka ikiseen pieneenkin virheeseen. Siitä jäi pelko käyttää kieltä vaikka oppikin ymmärtämään." (nimim. kielikammo 23.4.2015)

"Siinä missä englannin ja saksan opettajat eivät olleet niin tarkkoja joka pikku virheestä, lukion ruotsin opettajan sanoma että ruotsia ei pidä puhua ennen kuin kielioppi on oikein kaikuu vieläkin yhtä epäuskottavana korvissa kuin silloin 20v sitten." (nimim. Miie 23.4.2015)

Toisaalta vuosikymmenten saatossa on vähitellen siirrytty yhä enemmän orjallisesta kielioppipainotteisesta opetuksesta siihen, että kieltä olisi luontevaa ja sujuvaa tuottaa – välittämättä niinkään mahdollisten virheiden määrästä ja laadusta. Kunhan kieltä rohkenee käyttää, kielenkäyttäjien välinen keskinäinen ymmärrys nousee kommunikoinnissa keskiöön. Tällöin pienet virheet jäävät marginaaliseen asemaan.

"Kovinhan se painottui kirjoista pänttäämiseen ja kirjoittamiseen seiskytluvun koululaisella. Vasta lukiossa 80 luvun taitteessa tuli käyttöön kielistudio ja sitä myöten keskustelu kieltä sujuvasti puhuvan (opettajan) kanssa. "Never mind mistakes" oli hänen asenteensa keskusteluharjoituksissa ja se kannusti yrittämään saada sanat ulos myös suusta aiemmin ainaisen kirjoittamisen lisäksi." (nimim. Kekomuurahainen 23.4.2015)

Optimaalisessa tilanteessa opettaja pystyisi myös vaihtelevaan omia opetusmetodejaan erilaisten opiskelijoiden ja heidän oppimistyyliensä mukaan. Vaikka resurssikysymykset saattavat tulla vastaan, luovuuden käyttäminen ja elävän elämän kielenkäytön yhdistäminen opetuksessa mahdollistavat hahmottamaan kielen osana kyseistä kulttuuria ja luonnollisia käyttöyhteyksiä.

"-- oppilaat/opiskelijat ovat hyvin erilaisia esimerkiksi oppimistapojensa, suuntautuneisuutensa ja motivaationsa puolesta ja juuri se asettaa opetukselle haasteita. Mielestäni ihanteena olisi, että opettajalla olisi kiinnostus ja taito päästä jokaisen oppijan kanssa sellaiseen vuorovaikutukseen, että oppimisen solmukohdat saataisiin avattua ja oppija voisi saavuttaa tavoitteensa eri polkuja pitkin." (nimim. Oppimiskaavat 23.4.2015)

"Olen epäilemättä kielellisesti keskivertoa lahjakkaampi, mutta saadakseni sen selville minun piti tehdä jotain mitä koulun kielenopetuksessa ei lainkaan tehdä: kohdata esimerkkitekstien sijaan elävää kieltä sen luonnollisessa käyttöympäristössä, vaikka vain kielellä kirjoitetussa kirjassa." (nimim. erilainen oppija 25.4.2015)

"En opi kieltä ollenkaan pelkästään kielioppisääntöjä pänttämällä tai aukkoja täyttämällä tehtäväkirjasta. Oppiminen tapahtuu ymmärtämällä tekstejä, musiikkia ja elokuvia. Oppiminen tapahtuu tuottamalla tekstiä vieraalla kielellä ja kieltä puhumalla." (nimim. Abi 23.4.2015)

Motivoiva ja kannustava kielenopetus luokin edellytykset sille, että innostus kielenopiskelua kohtaan kasvaa. Jos vain kielenopetuksen suunnitteluun ja toteuttamiseen tarjotaan riittävät edellytykset, voi opetuksesta tehdä pienelläkin vaivalla kiinnostavaa ja monipuolista.

Kielioppia vai käytännön kielitaitoa?

Monen kansalaisen kommentissa on havaittavissa, että nykyään arvostetaan yhä enemmän sitä, että kielenopetuksen painopiste siirtyisi kielen omaksumiseen

nimenomaan puhumisen ja vuorovaikutteisen kielenkäytön kautta. Tällöin kieliopin pänttäminen ei olisi enää opetuksessa ensisijainen prioriteetti.

"Kommunikoinnin onnistuminen tärkeintä. Eli pilkunviilaukset toisarvoista puuhaa kunhan viesti menee oikein perille." (nimim. Kypsä Arska 23.4.2015)

"Kuuntelemalla ja puhumalla opitaan äidinkieltä aivan samoin kuin monikielisissä perheissä lapset oppivat puhumaan myös muita kieliä. Eihän tulisi mieleenkään tyrkyttää kynää ja paperia jokelteleville naperoille. Aivan samoin opitaan vieraita kieliä, kuuntelemalla ja puheharjoittelulla." (nimim. Puni 24.4.2015)

Kieliopilla on kuitenkin edelleen sijansa opetuksessa, mutta moni verkkokeskustelija näkee sen roolin ennemminkin konkreettista kielenkäyttöä tukevana kuin ensimmäisenä hallittavana kielenopetuksen osa-alueena. Vaikka kieliopin kannattajat ja käytännön kielitaidon puolustajat saattavat usein olla napit vastakkain, kaikki kielitaidon ulottuvuudet lopulta tukevat kokonaisvaltaista kielenoppimista.

"Minusta kieliopin ja perussanaston pänttäminen koulussa on ihan perusteltua. Hyvin opittu kielen rakenne auttaa ottamaan kielen käyttöön sitten, kun sitä tarvitsee. Vielä jos opetetaan suhtautumaan omiin kielivirheisiin huumorilla, puhekin lähtee sujumaan. Toki sitä kannattaa harjoitella alkuun myös luokkahuoneessa, mutta elävän elämän käytössä sen vasta todella oppii." (nimim. Tiedä häntä 23.4.2015)

Suhtautuminen kieltenopetuksessa tapahtuviin muutoksiin ei kuitenkaan ole itsestäänselvyys. Uudet opetusmenetelmät vaativat totuttelua sekä opettajilta että opiskelijoilta.

"Aloitin oman kieltenopettajan urani 2000-luvun alussa aikuisopiskelijoiden parissa (sekä aikuislukiossa että ammatillisilla täydennyskursseilla) ja voi hyvnen aika, miten 90-prosenttisesti opiskelijat PROTESTOIVAT suullisia harjoituksia! Sain palautetta, että ihan turhaa jutustelua opiskeluparin kanssa, joka ei puhu täydellisesti englantia ja että on järjetöntä, että pitää kuunnella huonosti englantia puhuvaa paria. -- Ehkä kymmenessä vuodessa on tapahtunut asennemuutos, sitä en tiedä... Nyt opetan peruskoulussa ja tuntini ovat 90-prosenttisesti puhumista /kuuntelemista /toimimista. En voisi kuvitella, että tunnillani oltaisiin hiljaa ja kirjoitettaisiin sanoja/lauseita/rakennesääntöjä tunnista toiseen. (nimim. kieltenope 25.4.2015)

Lisäksi nykyään yhä useampi painottaa vieraskielisen opetuksen merkitystä. Myös

opiskelun aloittamista mahdollisimman nuorena kannatetaan. Erityisesti lapsille suunnattu kielikylpy ja muu vieraskielinen opetus nousevat ihmisten kommentoissa vahvasti esiin. Vaikka kielikylpyopetuksen ja vieraskielisen opetuksen kenttä on edelleen varsin kirjava, on erityisesti kielikyllyn suosion kasvu huomattu Suomessa (Kangasvieri ym. 2012, 7–13).

"Jos kielten opetus alkaa vasta koulussa, niin mieluummin "kielikylpy" alaluokilla ja ylläpito/kielioppi yläkuokilla kuin tasainen kaksi tuntia viikossa koko kouluaajan. Edelleen, nuorena oppii paremmin vieraita kieliä, ja kielikylpy on tehokkain menetelmä!! Jos kielikylpy on "mahdoton" (ei ole) niin ne kaksi viikottaista englannin tuntia voisi jakaa joka päivälle. Joka päivä vähintään vartti englantia. Ei kirjoja vaan puhetta, kuuntelua" (nimim. Nina 23.4.2015)

"Enemmän voisi käyttää nk. "kielisuihkuttelua " jo vaikka ensimmäiseltä luokalta alkaen, esim. englantia tai ruotsinkielisillä alueilla ruotsia. -- Kieltä voitaisiin aina vähä vähältä lisätä arkipäivän tilanteisiin, ei ainoastaan kielten oppitunneille, jolloin vieraan kielen käyttö ja arkipäivän fraasit tulisivat jo nuoresta alkaen osaksi lasten sanavarastoa." (nimim. sarah 23.4.2015)

"Kaikki lapseni ovat kielikylpypäiväkodin ja -alakoulun käyneitä.-- Ei ole tarvinnut katua. Rohkeus myös muiden kielten oppimiseen kasvoi siinä sivussa. -- Kielikylpy edustaa minulle yhtä niistä vanhemmuuden valinnoista, joilla olen vaikuttanut positiivisesti lasteni elämään." (nimim. Kiitos kielikylpy 26.4.2015)

Englanti maailmankielenä – muut kielet seuraavat perässä

Kansalaisten mielestä tietyillä kielillä näyttäisi olevan yhä merkittävämpi asema nykymaailmassa. Lukuisissa vastauksissa korostuu erityisesti englannin rooli maailmankielenä. Koska englannin kieli on saavuttanut niin vankan aseman ympäri maailmaa, monen keskustelijan kommentissa on aistittavissa, että sen rooli lingua francana tulee tuskin katoamaan lähitulevaisuudessa.

"-- englanti on ainut "must" kieli joka jokaisen tulee osata --" (nimim. Freedom 25.4.2015)

"Englantia. Se on kansalaistaito nykypäivänä." (nimim. junho 23.4.2015)

"Fakta kuitenkin on, että maailmalla englanti on kanssakäymisen kieli niin bisneksessä, tutkimuksessa kuin henkilökohtaisessa kommunikoinnissakin." (nimim. Kansainvälinen

yhteistyö 24.4.2015)

Usein englantia onkin monen lapsen ensimmäinen vieras kieli perusopetuksessa. Osa luottaa englannin valta-asemaan jopa siinä määrin, että sen opiskelusta olisi tehtävä pakollista.

"Englannin olisi oltava pakollinen kaikille, sen lisäksi voisi sitten haalia niin paljon muita kuin jaksaa ja kykenee." (nimim. S.T. 25.4.2015)

"-- englantia on paras vaihtoehto ja pitäisi olla kaikille pakollinen kunnes teknologia tekee sen tarpeettomaksi." (nimim. babelfish 25.4.2015)

Vaikka englantia näyttäytyy ihmisten mielissä maailman mahtikielenä, myös muiden kielten opetuksesta ja osaamisesta halutaan pitää kiinni. Englannin kielen lisäksi eniten mainintoja saavat saksa, ranska, ruotsi, espanja, venäjä ja kiina. Jokainen kielenkäyttäjä näkee silti eri tavoin sen, mikä tai mitkä kielet ovat tärkeitä ja opiskelemisen arvoisia. Yhteisenä tekijänä suurten kielten arvostuksen taustalla voi kuitenkin piillä se, että maille, joissa kyseisiä kieliä puhutaan, on muodostunut historian saatossa maailmanlaajuisesti merkittävä valta-asema ja tärkeä rooli esimerkiksi kauppakumppanina tai poliittisena toimijana. Esimerkiksi Kiina ja monet espanjankieliset maat nostavat yhä rohkeammin päätään kansainvälisillä areenoilla, kuten talouden ja kaupan alalla, jolloin myös näissä maissa puhuttavien kielten arvostus kasvaa.

Vaikka suurilla kielillä on laajempi puhujakunta ja siten enemmän vaikutusta myös maailmanlaajuisesti, koskaan ei voi ennalta tietää, jos myös jostakin marginaalisemmassa asemassa olevasta kielestä on arvaamatonta iloa tai hyötyä omassa elämässä. Ylipäätään kaikenlainen kielitaito ja kulttuurintuntemus avartavat maailmankatsomusta ja auttavat näkemään maailman kielivarannon rikkauden uudenslaisin silmin.

"Kieliä on maailma täynnä. . Suurten kielten tarjonta kouluissa on tietysti helppo järjestää. Pienempiä ja eksoottisia kieliä kannattaisi siitä huolimatta opiskella, jos intoa ja harrastusta riittää. Saattaa se ura aueta vaikka kreoliranskan osaajallekin." (nimim. luigi 23.4.2015)

Toisaalta erään henkilön kommenttiin kiteytyy huomionarvoinen näkökulma siitä, opiskellaanko suuria tai muuten tuttuja kieliä totuttuun tapaan ikään kuin muiden kielten kustannuksella. Tällöin voitaneen puhua jopa kielellisestä syrjimisestä, jos

esimerkiksi englannin ja ruotsin opetukseen panostetaan suhteessa enemmän kuin muihin valinnaisiin kieliin. Lopulta voidaan ajautua tilanteeseen, jossa opiskelijalla on vain rajalliset mahdollisuudet tehdä itsenäisiä kielivalintoja.

"Ruotsin kielen opiskelu on ok ja hyödyllistä jos se ei estä muiden kielten oppimista, mutta jos rajalliset resurssit käytetään vain englannin ja ruotsin oppimiseen, sen sijaan että opiskeltaisiin näitä maailman- ja Euroopan kieliä, kyse on loppuviimeksi oppilaiden kielellisestä syrjimisestä." (nimim. vapaampi kielivalinta 23.4.2015)

Rohkaiseeko valinnaisuus opiskelemaan kieliä?

Koska jokaisella kielenkäyttäjällä on henkilökohtaisia intressejä ja omista lähtökohdista kumpuavia tavoitteita opiskella ja oppia kieliä, nousee lukuisissa kommentteissa esiin kielten valinnaisuus. Ymmärrettävää onkin, että oma innostus oppia kieliä korreloi vahvasti oppimismotivaation kanssa.

"Miten kieliä kannattaa opettaa koulussa, siihen voi vastata kuudella sanalla: vapaa valinta, vapaa valinta, vapaa valinta." (nimim. kielipäätön 23.4.2015)

"Kouluissa pitäisi opettaa kieliä, jotka koululainen ja hänen vanhempansa saavat valita koulun tarjonnasta. Tällöin koululainen pääsee pohtimaan vanhempiensa ja opettajan tuella, mitä kieliä hän ehkä tulevaisuudessaan tarvitsee. Tämä nostaa mielenkiintoa opiskeltavaa kieltä kohtaan, mikä parantaa oppimista." (nimim. Ni! 23.4.2015)

Toisena ääripäänä valinnaisuuden akselilla on se, että jokin kieli on määriteltävä pakolliseksi. Tällöin keskustelu ajautuu monesti ruotsin kielen pakollisuuteen, jolloin kärjekkäiltäkään mielipiteiltä ei voi välttyä.

"Mutta kiitos pakkoruotsin, omat resurssini eivät siihen [saksan kielen opiskeluun] riittäneet ja jouduin kirjaimellisesti taistelemaan että sain ruotsin kurssit läpi. Myöhempien asteiden virkamiesruotsin läpäisyyn riitti onneksi ruotsinkielen sanaston opettelu ja englannin passiivin kielioppi. Hyvin käytetyt ~1000 tuntia, vai mitä." (nimim. kielipäätön 23.4.2015)

"Ruotsin kielen opetuksen saisi kokonaan poistaa. Se on turha kieli, koska Suomessa kaikki osaavat suomea tai ainakin kaikkien pitäisi osata suomea. En ymmärrä, mihin ruotsin kieltä tarvitaan. Sen opettamiseen tuhlatus ajan voisi käyttää vaikka saksan tai venäjän opettamiseen." (nimim. kalle 23.4.2015)

Toisaalta ruotsin kielen osaaminen nähdään yhtä lailla hyödyllisenä kuin mikä tahansa kielitaito. Esimerkiksi jos ruotsin opiskelu ei ole innostanut kouluaikana, on se saattanut jopa kostautua myöhemmin työelämässä. Moni kuitenkin kannattaa ruotsin opiskelun muuttamista vapaaehtoiseksi.

"Työelämässä jouduin tilanteeseen että ovi sulkeutui ruotsin takia. Halusin kuitenkin alalle ja jouduin opiskelemaan kielen uusiksi - eikä sitten vanhempana olekaan enää niin helppoa. Harmitti kun ei nähnyt sitä vaivaa silloin kun puitteet oli kohdillaan. Lopulta kieli alkoi taipua sain hyvät todistukset ja aikanaan pääsin haluamaani ammattiin." (nimim. seiskan 23.4.2015)

"Myös ruotsin pakollisuudesta voisi tehdä kompromissin ehdotetulla tavalla; lyhyempi pakollinen osuus ja sekin perustuen kielikulttuurin opiskeluun eikä kielioppiin. Ja sen jälkeen mahdollisuus syventyä kieleen halutessaan." (nimim. vaihto-oppilas 23.4.2015)

Uusissa perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa korostetaan lisäksi, että kieltenopetus on olennainen osa kaikkea kielikasvatusta ja että se vaikuttaa kielitietoisuuden kehittymiseen. Tavoitteena on saada oppilaat kiinnostumaan paitsi erilaisista kielistä, myös kouluyhteisön ja ympäröivän maailman kulttuurisesta moninaisuudesta. Pyrkimys arvostaa eri kieliä ja kulttuureita sekä niiden edustajia vaikuttaa kieltenopetuksessa heti peruskoulun alusta lähtien. (POPS 2014, 95–96, 127, 219, 348.)

Kielten kehittyessä myös kieltenopetus muuttuu

Kieliin ja kielten opiskeluun liittyy jokaisella tunteita ja mielikuvia – olivat ne sitten myönteisiä tai kielteisiä. Vahvat mielipiteet ja pinttyneetkin ennakkoluulot saattavat kuitenkin kaventaa kielellistä ajatusmaailmaa ja sumentaa näkemään monipuolisen kielitaidon jopa mitättömänä resurssina. Kieliin kohdistuvat asenteet ovatkin keskeisessä roolissa siinä, miten kielenkäyttäjät suhtautuu käyttämiinsä kieliin, häntä ympäröiviin vieraisiin kieliin ja kulttuureihin sekä uusien kielten opiskeluun.

"Kielenoppimisen suurin este ovat opitut kielteiset asenteet (omat ja vanhempien) ja laiskuus." (nimim. To logariazmo, parakallo! 23.4.2015)

"Vanhempien sukupolvien ei pitäisi siirtää omia ennakkoluulojaan ja fobioitaan jälkeläisille. Maailma muuttuu jatkuvasti, ja jos ei kehity mukana, tippuu kärryiltä, työelämästä, elämästä. (nimim. Kaikki kielet ok 23.4.2015)

"Yleisesti ottaen monipuolinen kieli- ja kulttuurintuntemus on aina eduksi." (nimim. Katumus 23.4.2015)

Globaali maailma ei kuitenkaan ole stabiili, vaan erilaiset muutokset muokkaavat yhtä lailla sekä kieliä että niiden opetusta ja käyttöä. Koska kieli kuin kieli elää käytössä ja saa vaikutteita myös muista kielistä aina jossakin tietyssä ajan ja paikan kontekstissa, tulisi tämä pyrkiä huomioimaan myös kieltenopetuksessa. Oli kyse sitten kiinan tai koltansaamen opiskelusta, olisi jokaista kieltä arvostettava rikkautena. Monipuolinen kieltenopetus ja positiivisten mielikuvien liittäminen vieraisiin kieliin edistävät kielten oppimista, kun tavoitteena on saavuttaa kielitaito elävää elämää, eikä vain koulua, varten. Lisäksi kieltenopiskelu voi tuottaa arvaamatonta kielellistä ja kulttuurista pääomaa – puhumattakaan siitä ilon ja onnistumisen tunteesta, kun huomaa oppineensa kielestä joka kerta jotakin uutta ja tulevansa sillä toimeen erilaisissa kielenkäyttötilanteissa.

Kirjoittaja opiskelee suomen kieltä Jyväskylän yliopistossa. Hän työskenteli kesän 2015 ajan harjoittelijana Kielikoulutuspolitiikan verkostossa.

Lähteet

Kangasvieri, T., Miettinen, E., Palviainen, H., Saarinen, T. & Ala-Vähälä, T. 2012. Selvitys kotimaisten kielten kielikylpyopetuksen ja vieraskielisen opetuksen tilanteesta Suomessa: kuntatason tarkastelu. Jyväskylän yliopisto: Soveltavan kielentutkimuksen keskus.

Levmore, S. 2010. The Internet's Anonymity Problem. – Saul Levmore & Martha C. Nussbaum (toim.), The Offensive Internet: Speech, Privacy and Reputation s. 50–67. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

POPS 2014. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Opetushallituksen määräykset ja ohjeet 2014:96. Helsinki: Opetushallitus.

Ratkaisujen Suomi. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma 29.5.2015. Valtioneuvoston kanslia. Hallituksen julkaisusarja 10/2015.

Yle Uutiset 23.4.2015. Miten kieliä pitäisi opettaa koulussa? –

http://yle.fi/uutiset/miten_kielia_pitaisi_opettaa_koulussa/7946606